

per part del govern, va recórrer als notables locals i provincials que disposaven de connexions a Madrid. Aquest fou el cas de les gestions dutes a terme per Lluís Mayans i Manuel Bertran de Lis per tal d'aconseguir que els drets aranzelarís que gravaven la importació de les canonades de ferro colat foren baixos, de vora el 5 per 100. Aquest és un exemple del patronatge del bon notable envers les bases locals, val a dir, les seues clientele polítiques. Un fenomen semblant també és produïa a la província d'Alacant amb Mariano Roca de Togores. Tot plegat, en la línia marcada per Anacleto Pons i Justo Serna, Alberto Ferrer ens presenta una València dinàmica, amb un creixement demogràfic semblant al de Barcelona o Madrid, que representava una gran oportunitat de negocis i especulacions que no deixaria escapar la burgesia urbana. El control dels ressorts del poder local facilità les ocasions d'enriquir-se, atès que per a aquesta burgesia de negocis el servei públic era especulació fàcil i immediata.

La falta d'una introducció que oriente el lector en els objectius que ressegueix la recerca i les principals línies argumentals que es desenvoluparan, l'absència d'unes conclusions que arrepleguen les idees bàsiques argumentades al llarg del text i l'estil del relat, de vegades més descriptiu que analític, no disminueixen la valuosa aportació que fa Alberto Ferrer a un millor coneixement de la València del segle XIX, de les pràctiques polítiques locals durant la Dècada Moderada i de la societat valenciana del Vuit-cents. L'obra recolza en una anàlisi rigorosa de les abundants fonts documentals utilitzades i en una bibliografia exhaustiva.

PEDRO DIAZ MARÍN

María Rosa de Madariaga: *Abd-el-Krim el Jatabi. La lucha por la independencia*, Madrid, Alianza Editorial, 2009, 556 pàgines.

María Rosa de Madariaga és tot un referent en els estudis sobre les relacions entre Espanya i el Marroc i sobre la construcció i la difusió de la imatge del «moro» en la memòria col·lectiva dels espanyols. En aquest sentit, aquesta obra suposa una continuació dels seus treballs anteriors, ja que se centra en un personatge que no només marcà les relacions hispanomarroquines del primer terç del segle XX, sinó que, a més, fou utilitzat amb freqüència per alimentar un discurs mauròfob que sobrevisqué a l'etapa dels conflictes colonials.

El llibre *Abd-el-Krim el Jatabi. La lucha por la independencia* no és la primera obra d'aquesta autora on es tracta la figura del líder rifeny. Així, com ella mateixa recorda en la introducció, aquest personatge històric ja ocupà un lloc destacat en altres obres seues com *España y el Rif. Crónica de una historia casi olvidada* (3a edició, 2008) o *En el Barranco del Lobo. Las guerras de Marruecos* (2005). No obstant això, aquest treball va més enllà de les seues aportacions anteriors sobre el dirigent magribí tant per la seua extensió com per la seua profunditat i per la monumental feina d'arxiu que hi ha al darrere.

Actualment, Abd-el-Krim és pràcticament un desconegut per a la immensa majoria de la població espanyola; tanmateix, durant bona part del segle XX fou una figura ben present en l'imaginari col·lectiu dels espanyols. Aquesta obra, per tant, respon a una doble finalitat: donar a conèixer aquest personatge, tan conegut en un altre temps, a un públic no especialitzat i aportar tota una sèrie de dades i de reflexions que, tot seguint la línia iniciada per Germain Ayache en *Les origines de la guerre du Rif* (1981), acaben amb molts dels prejudicis, de les falsedats i de les deformacions que l'han acompanyat des del començament.

Per tal de dur a terme aquesta tasca, l'autora fa servir una gran quantitat de fonts d'arxiu, així com premsa, obres de l'època o testimonis orals (com el d'Aïcha el Jatabi, la filla menor d'Abd-el-Krim), que li permeten reconstruir minuciosament la vida d'aquest

personatge des de la seua vessant més pública fins a la més privada i íntima. Malgrat això, cal assenyalar que aquesta no és una biografia a l'ús, ja que Abd-el-Krim és l'instrument per endinsar-se en un context polític, social i cultural que no es queda reduït a simple escenari dels seus actes. Ens trobem, doncs, davant una obra coral on ell sobresurt, però que va més enllà de les seues actuacions i de la seues experiències vitals; una obra que, a més, resulta especialment interessant perquè no s'atura el 1926, quan la seua proposta d'Estat rífeny s'ensorra, sinó que analitza també els llargs vint anys d'exili a l'illa de la Reunió o l'etapa d'asil polític al Caire, marcada, entre altres aspectes, pels processos descolonitzadors i pels enfrontaments amb l'Istiqlal i amb la cúpula dirigent del Marroc independent.

El llibre, estructurat en una introducció i deu capítols, comença amb una anàlisi del marc geogràfic i social on Abd-el-Krim passa els seus primers anys d'existència. Així, es parla de la vida en una zona fronterera, caracteritzada pel que l'autora denomina «roce secular con el cristiano», en un moment en què el Marroc s'està obrint als europeus. És ja en aquests primers capítols quan s'introdueix el tema de l'actitud de la família Jatabi davant la presència europea al nord d'Àfrica, una actitud que, en tot moment, es caracteritza per una gran complexitat i que ve marcada per variables de molt diversa índole. María Rosa de Madariaga, per tant, fuig de les simplificacions i dels tradicionals maniqueïsmes a l'hora d'explicar aquesta qüestió i ens ajuda a comprendre per què la família d'Abd-el-Krim, malgrat el fort moviment de resistència rífenya a l'ocupació colonial, col·laborà activament amb Espanya durant tants anys, organitzant un «partit espanyol» en la cabila de Beni Urriaguél i exposant-se a perdre els béns i, fins i tot, la vida.

El tercer capítol, en aquest sentit, resulta especialment interessant, ja que és en el marc de la Primera Guerra Mundial quan els Jatabi comencen a distanciar-se d'Espanya. D'aquest capítol, on s'estudien les repercussions del conflicte bèl·lic al Magrib, cal destacar la suggeridora anàlisi que l'autora fa del discurs filoislàmic construït pels alemanys o les reflexions que planteja en relació amb l'aparició d'un moviment pro-turc al Rif que, fins i tot, arriba a qüestionar l'autoritat espiritual del sultà marroquí en benefici de l'otomà. Madariaga, així, aporta una gran quantitat de fonts i d'informació que continuen fent palesa la complexitat de les actuacions dels Abd-el-Krim en aquest nou context, com es veu perfectament en la detallada reconstrucció del «judici» que el futur líder rífeny pateix abans de ser empresonat.

El quart capítol se centra ja en la qüestió de la ruptura i del posterior enfrontament amb Espanya. Resulta especialment interessant la part dedicada a desmuntar el mite segons el qual les matances de soldats i civils espanyols a Zeluan, Nador i Monte Arruit, perpetrades pels cabilenys de la regió oriental durant el desastre d'Annual de 1921, foren ordre d'Abd-el-Krim. De fet, es destaca que ell no només no les ordenà sinó que, fins i tot, intentà evitar l'ús de la violència contra els espanyols. Igualment significativa és l'anàlisi que es fa de la denominada «guerra bruta» contra els rífenys, centrada en l'ús de gasos tòxics contra les cabiles resistents i en l'animalització que, promoguda per la premsa espanyola de tots els colors polítics, pels militars i pel Rei Alfons XIII mateix, justificava l'extermini de l'enemic.

Després de tractar en el cinquè capítol l'extensió del conflicte a la zona francesa, Madariaga conclou l'estudi de l'etapa bèl·lica en el sisè. Resulta especialment interessant l'òptica social amb què aquesta és treballada, ja que s'hi dedica un apartat a les condicions de vida de desertors i presoners i un altre als «personatges tèrbols», com ella mateixa els anomena, que, com els intermediaris, els aventurers i els traficants, sempre proliferen a l'ombra de tota guerra. Aquest capítol també serveix a l'autora per exposar que, malgrat les accions militars, sempre hi hagué negociacions i intents de pau amb els rífenys. Tanmateix, aquests fracassaren, entre altres raons, perquè la «llibertat governa-

tiva i administrativa» que les autoritats espanyoles estaven disposades a donar al Rif no era suficient per a uns resistents que reivindicaven una sobirania pròpia més enllà del Protectorat i del Jalifa.

A partir del setè capítol, María Rosa de Madariaga abandona l'ordre cronològic que més o menys ha caracteritzat la narració històrica fins al moment, per centrar-se en tota una sèrie de qüestions que, tot i haver anat apareixent en les pàgines precedents, no havien estat analitzades en profunditat. Així, en primer lloc estudia la personalitat i el caràcter d'Abd-el-Krim, la seua relació amb els seus pares, amb les seues dones, amb el seu germà menor M'hamed i amb els seus fills, entre d'altres, per veure les influències que el seu entorn pogué exercir sobre ell. Es tracta d'una de les parts més innovadores car ens apropa a l'Abd-el-Krim fill, germà, pare, espòs i amic; en definitiva, a un Abd-el-Krim desconegut que rarament apareix en els llibres d'història i que, sens dubte, resulta imprescindible per entendre el personatge i la seua forma d'actuar en tota la seua complexitat.

El llibre continua amb un substanciós capítol on, per tal d'explicar el pas de la tribu a una identitat supratribal o, fins i tot, nacional, l'autora reprèn els ja tradicionals debats historiogràfics al voltant de la lleialtat de les tribus rifenyes al Majzen. Així, es critica la simplista i interessada divisió del Marroc en una «terra de l'administració» (*bilād al-Majzen*) i una «terra de la dissidència» (*bilād al-siba*), segons la qual el sultà posseïa un control molt limitat sobre les tribus i que, entre altres coses, serví per justificar durant dècades la intervenció colonial. Tradicionalment, el moviment liderat per Abd-el-Krim s'havia explicat tot atenent a aquesta teoria, però a l'obra es deixa clar que quan l'1 de febrer de 1922 Abd-el-Krim fou proclamat Emir del Rif, tot i que se sobrepassà el concepte de pertinença tribal, no es qüestionà l'autoritat del sultà, ja que el Rif encara era enquadrat pels resistents rifenys en una nació, el Marroc, dins de la *umma* (comunitat islàmica). Això, però, canvia amb el temps, per la qual cosa, després de descriure amb detall el procés que porta a l'establiment de la denominada «República del Rif», Madariaga estudia les complicades relacions entre aquesta entitat i el Sultà Muley Yusef, que acaba en una clara ruptura quan aquest els acusa de rebels. El capítol també se centra en l'ofensiva diplomàtica que les autoritats rifenyes inicien per tal de ser reconegudes per la Societat de Nacions o en la construcció d'un embrió d'Estat que, en molt poc temps, es dotà d'unes estructures que li foren ben útils a l'administració colonial espanyola a partir de 1927.

L'obra segueix amb l'anàlisi de la internacionalització del conflicte rifeny (sobretot pel que respecta a Anglaterra i al món araboislàmic) i culmina amb un capítol dedicat a l'exili, on es presenta l'Abd-el-Krim més inèdit, però no per això menys interessant. Així, gràcies a aquestes pàgines podem saber, per exemple, com va viure la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial o com veié, des del seu asil polític al Caire i com a president del Comitè d'Alliberament del Magrib Àrab, els processos de descolonització nord-africans i la posterior construcció dels Estats independents, especialment la del Marroc.

Aquest llibre, per tant, suscita moltes qüestions entorn d'un dels personatges que protagonitzaren un dels episodis més foscos de les relacions hispanomarroquines contemporànies i planteja tot un seguit de reflexions que, malauradament, i per raons ben distintes a l'interès acadèmic, encara mantenen una certa vigència en l'actualitat. Ara bé, com hem assenyalat, l'obra va molt més enllà de l'Abd-el-Krim guerrer i ens parla també d'un home i d'uns ideals que, independentment de les estratègies adoptades, el convertiren en un precursor de la lluita per l'autodeterminació dels pobles.